

Олексій ПЕТЕЧЕЛ

кандидат юридичних наук, доцент кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доцент

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СТАТЕВІ ЗЛОЧИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Початок повномасштабного вторгнення російський військ на територію України призвів і до численних випадків порушення законів та звичаїв війни. Особливо цинічними є масові розстріли цивільного населення, катування та сексуальне насильство. На сьогодні одним із найбільш резонансними кримінальними правопорушеннями, які піднімають хвилю громадського обурення, є кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. В умовах війни індекс нетерпимості до таких діянь зростає в рази. Оскільки сексуальне насильство здійснює сильний травмуючий вплив на психіку людини, а також, враховуючи те, що безпека особистості й нормальний її розвиток в сучасних умовах – один із головних об'єктів правової охорони, правильна кваліфікація діянь і подальше притягнення винних до відповідальності є пріоритетним завданням України.

Свідчення очевидців після деокупації підтверджують той факт, що сексуальні домагання було нормою для окупантів, а небезпека згвалтування могла бути в будь який час, особливо щодо молодих жінок. На жаль, в умовах війни сексуальне насильство йде поруч з фізичним насильством, а у ситуації війни з росією, також поруч з етнічним, національним насильством. Історичні дослідження підтверджують, що вчинення згвалтувань військовослужбовцями російської армії є звичною практикою у всіх війнах, де вони приймали участь, починаючи з Першої світової війни. Статеве насильство використовується як інструмент поневолення, приниження та психологічного розчавлення цивільного населення окупованих територій, помста за невдалі дії чи поразки у бойових діях.

Аналіз статистичних даних щодо стану статевої злочинності свідчить, що в цілому її рівень за останні три роки істотно не змінився, однак рухається з невеликою негативною динамікою. Так в 2019 році було зареєстровано 355 випадків згвалтування, в 2020 – 382 випадки, та 2021 – 399 випадків, за 11 місяців 2022 року – 250 випадків. Щодо сексуального насильства, то тут також спостерігається незначна негативно динаміка,

а саме 86 випадків у 2020 році, 85 випадків у 2021 році та 88 випадків за 11 місяців 2022 року. Варто відзначити, що факт значного скорочення кількості згвалтувань може бути пояснений окупацією значної території України росією в результаті широкомасштабної війни, що унеможливило об'єктивну фіксацію та розслідування фактів вчинення кримінальних правопорушень. Крім того, відповідно до даних правоохоронних органів значна частина кримінальних правопорушень, вчинених окупаційними військами проти цивільного населення, в тому числі статеві злочини, кваліфікуються як порушення права та звичаї війни. Про це свідчать і дані офіційної статистики. Зокрема, в 2019 році було зареєстровано лише 12 таких кримінальних проваджень, в 2020 – 218 кримінальних правопорушень, в 2021 – 159 випадку, а от за 11 місяців 2022 року 48839 кримінальних правопорушень, передбачених статтею 438 «Порушення правил та звичаїв війни». На жаль, офіційна статистика не деталізує дане кримінальне правопорушення по формах об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, окрім якщо вони поєднані з умисним вбивством. Однак чисельні повідомлення як від правоохоронних органів так і в засобах масової інформації свідчать про достатню поширеність насильницьких статевих кримінальних правопорушень.

Варто відзначити і про високу латентність даних кримінальних правопорушень, що зумовлено важкою психотравмою, низьким рівнем довіри до правоохоронних органів, зневіра у можливості притягнення до відповідальності винних осіб, недоліки документування таких випадків, що пов'язано як з відсутністю бажання потерпілих неодноразово повторювати дані свідчення, так і з невмінням відповідальних осіб правильно та коректно спілкуватися з потерпілими.

Окрему увагу слід приділити міжнародним документам, що визначають правила поведінки з цивільним населенням в умовах війни. Так, 03.01.1955 року для України набула чинності Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 року. Росія теж ратифікувала вказану конвенцію з усіма додатковими протоколами. Однак 12.11.2019 року росія відкликала ратифікацію додаткового протоколу до Женевської конвенції щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 08.06.1977 року. Серед міжнародних зобов'язань, від яких відмовилася росія, є і положення щодо поведінки з цивільним населенням, зокрема, щодо обов'язку розрізняти цивільне населення та комбатантів, а також цивільні й воєнні об'єкти та відповідно спрямовувати свої дії тільки проти воєнних об'єктів; заборона актів насильства чи загрози насильства, що мають головною метою тероризувати цивільне населення; заборона вчинення насильства над життям, здоров'ям і фізичним та пси-

хічним станом осіб, знуцання над людською гідністю, зокрема, принижуюче й образливе поводження, примус до проституції чи непристойне посягання в будь-якій його формі; забезпечення жінок правом користуються особливою повагою і їм забезпечується захист, зокрема, від зґвалтування, примусу до проституції і будь-яких інших форм непристойних посягань. Відмова від даного протоколу може свідчити про завчасну підготовку росії до повномасштабної війни з Україною, спрямованої не так проти військових об'єктів, як проти цивільного населення в цілому, тероризуючи його, знищуючи його як фізична так і морально. Дані дії ми і спостерігаємо сьогодні.

Повертаючись до положень Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 року варто відмітити положення, спрямовані на захист цивільного населення від проявів насильства, в тому числі сексуального. Так, відповідно до статті 3 Конвенції забороненими й залишатимуться забороненими будь-коли та будь-де такі діяння стосовно осіб, які не беруть активної участі у бойових діях:

- a) насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури;
- b) захоплення заручників;
- c) наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження;
- d) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні.

Варто звернути увагу і на положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду, прийнятого 17 липня 1998 року. Україна підписала Римський статут Міжнародного кримінального суду 20 січня 2000 року, однак ще не ратифікувала його. Відповідно до статті 7 Римського статуту для цілей цього Статуту «злочин проти людяності» означає будь-яке з таких діянь, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено. Відповідно до злочинів проти людяності, зокрема, віднесено зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства.

Говорячи про складність притягнення до відповідальності за злочини проти людяності, в тому числі зґвалтування, варто відзначити про важливість встановлення об'єктивних та суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення. Показовою в цьому плані є рішення Міжнарод-

ного кримінального суду у справі «Прокурор проти Жермена Катанги» від 07.03.2014 року. 24 лютого 2003 року дві міліцейські групи – Фронт патріотичного опору Ітурі (FRPI – збройне угруповання Нгіті), яким командував Жермен Катанга, та Фронт націоналістів та інтернаціоналістів (FRI - збройне угруповання Ленду) – атакували Богоро з метою витіснити звідти або знищити табір Союзу конголезьких патріотів, а також населення Хема, яке там проживало. Внаслідок нападу на село Богоро 24 лютого 2003 року багато цивільних осіб було вбито, село пограбовано і частково знищено, а жінок зґвалтовано та взято у сексуальне рабство. Згідно з досудовим розслідуванням комбатанти Ленду та Нгіті гвалтували мирних жителів під час і після нападу, а деякі жінки, які зазнали цих дій, були також викрадені, ув'язнені та змушені стати дружинами комбатантів, щоб брати участь у актах сексуального характеру, виконувати за них домашні справи і загалом підкорятися комбатантам. Що стосується сексуального насильства над жінками, які належали до ворожої групи, як методу ведення війни збройними угрупованнями Ленду та Нгіті, то частою практикою було їх захоплення й перетворення у сексуальних рабинь. Так, Жермену Катанзі було висунуто обвинувачення, крім іншого, за зґвалтування та сексуальне рабство як воєнні злочини та злочини проти людяності. Міжнародний кримінальний суд 7 березня 2014 року Жермена Катангу засудив за один злочин проти людяності, а саме – вбивство, та чотири воєнні злочини: вбивство, атаку на цивільне населення, знищення майна та мародерство, вчинені під час атаки на село Богоро. Однак Суд встановив, що Катанга, надаючи матеріально-технічну підтримку комбатантам, не мав повної влади над усіма силами, що воювали. Тому його було виправдано за зґвалтування та сексуальне рабство, а також за використання дітей віком до 15 років для активної участі у бойових діях у зв'язку із недостатністю доказів. Суд, при прийнятті рішення наголосив на ряді об'єктивних та суб'єктивних ознак, що повинні бути встановлені для визнання зґвалтування злочином проти людяності та воєнним злочином, а саме: систематичність та широкомасштабність нападу; спрямованість нападу щодо цивільного населення; вчинення насильницьких дія як під час нападу, так і після; умисність. Окремо слід відзначити про можливу наявність етнічної ознаки як складової нападу та підтвердженням того, що сексуальне насильство використовується для знищення певної нації чи етносу. Складність притягнення до відповідальності керівний склад агресора за вчинення статевих кримінальних правопорушень зумовлено необхідністю доведення того факту, що зґвалтування та інші статеві кримінальні правопорушення були одним із завдань самого нападу, а та-

кож усвідомлення керівництвом, що такий напад однозначно призведе до вчинення сексуального насильства.

1. *Конвенція про захист цивільного населення під час війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.*
2. *Петечел О. Ю. Кримінологічна характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи / О. Ю. Петечел // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей. – 2016. – Вип. 41. – С.90-99.*
3. *Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.*
4. *ЗБІРНИК ОГЛЯДІВ РІШЕНЬ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ЩОДО СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО З КОНФЛІКТОМ (СНПК) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: jurfem.com.ua/zbirnyk-ohlyadiv-mks*

Петечел О.Ю. Кримінальна відповідальність за статеві злочини в умовах війни.

Стаття присвячена розгляду однієї з найскладніших тем відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень в умовах війни України проти росії. Розглянутий один із аспектів вказаної проблеми – сексуальне насильство щодо цивільного населення. В статті розглянуто проблеми кваліфікації статевого кримінального правопорушення, проаналізовано міжнародні документи щодо визначення даних кримінальних правопорушень. Окрема увага приділена практиці розгляду справ Міжнародним кримінальним судом, а саме виправдальну частину вироку суд в одній із справ та наголошено на складність доведення об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення.

Ключові слова: сексуальне насильство, воєнні злочини, злочини проти людяності, статеві злочинність.

Petechel O.Yu. Criminal responsibility for sexual crimes during wartime.

The article is devoted to consideration of one of the most challenging topics - the responsibility for committing criminal offenses in the conditions of Ukraine's war against Russia. One of the aspects of the indicated problem is - sexual violence against the civilian population, considered in the article. The article examines the qualification problems for sexual criminal offenses and analyzes international documents on the definition of these criminal offenses. Particular attention is paid to the practice of handling cases by the International Criminal Court, namely the exculpatory part of the court's verdict in one of the cases, and the difficulty of proving objective signs of the composition of a criminal offense is emphasized.

Keywords: sexual violence, war crimes, crimes against humanity, sexual crimes.